

Cetățenie și identitate națională în România: o trecere istorică în revistă

CONSTANTIN IORDACHI

În ultima vreme s-a înregistrat un interes reînnoit al intelectualilor față de conceptul de cetățenie, într-un efort interdisciplinar al politologilor și istoricilor, antropologilor și sociologilor.¹ Confrunțați cu evoluțiile socio-politice din era post-comunistă și post-Maastricht, mulți intelectuali au reexaminat definițiile fixate pentru cetățenie și relațiile lor cu problemele identității, societății civile și bazelor democrației. Totuși, după cum subliniază pe bună dreptate Bryan Turner, corpusul crescând al studiilor științifice referitoare la cetățenie se concentrează cu precădere asupra aspectelor teoretice astfel că istoria instituției cetățeniei în Europa de Vest și de Est a rămas în cea mai mare parte prea puțin cercetată.²

Studiul de față este conceput ca o primă trecere istorică în revistă a legislației românești referitoare la cetățenie din 1866 și pînă în prezent, un subiect care s-a bucurat pînă în momentul de față de o atenție limitată din partea specialiștilor.³ El se concentrează asupra rădăcinilor istorice ale instituției cetățeniei în România, asupra principalelor trăsături ale legislației românești referitoare la cetățenie și asupra relației dintre cetățenie și problemele formării statului, construcției identității naționale și a structurării sferei private și a celei publice. O atenție specială este acordată grupurilor sociale, etnice, religioase și sexuale excluse de la cetățenia română, strategiilor lor de emancipare și relației lor cu ideologia națională dominantă.

Un studiu comprehensiv asupra cetățeniei ridică mari provocări teoretice și metodologice. Conceptul de cetățean poate fi folosit pentru a se referi la o paletă foarte largă de chestiuni, precum un set de drepturi și îndatoriri, calitatea de membru într-o comunitate națională, o idee filosofică sau un ideal moral. Fiecare dintre aceste definiții ale cetățeniei cuprinde un număr de concepte rivale dintre care nici unul nu poate fi acceptat ca adevăratul său sens. Cetățenia poate fi privită, de aceea, ca un „concept contestat în mod esențial”, al cărui sens nu este stabilit

niciodată, ci se modifică în funcție de fenomene socio-politice mai ample din societate.⁴ În abordarea acestei probleme, articolul de față apelează la definiția relațională, culturală, istorică și contingentă a cetățeniei, formulată de Charles Tilly. În viziunea lui Tilly, cetățenia este concomitent (1) *o categorie* care desemnează „o mulțime de actori – cetățeni – ce se disting prin poziția lor privilegiată comună vis-à-vis de un stat anume”; (2) *o legătură* care desemnează „o relație executorie reciprocă dintre un actor și agenți ai statului”; (3) *un rol* care include „toate relațiile unui actor cu alții care depind de relația actorului cu un stat anume”; (4) *o identitate* care se referă „la experiența și reprezentarea publică a categoriei, legăturii sau rolului.”⁵ Această definiție instrumentală a cetățeniei consideră statul ca pe o mulțime de agenți specializați și chiar divergenți și nu ca pe un actor unitar și indivizibil; și urmărește impactul cetățeniei asupra diferitelor categorii, roluri și identități sociale. Această definiție explică astfel o multitudine de actori, relații și domenii ce țin de cetățenie, și redirecționează cercetarea de la aspectul formal-legal al cetățeniei la chestiunea „practicilor statului și interacțiunii stat-cetățean.”⁶ Drept urmare, în locul unui statut universal și dinainte dat, cetățenia este privită ca o serie continuă de tranzacții, „o mulțime de revendicări reciproce, contestate, între agenți ai statului și membri ai categoriilor construite social: sex, rase, naționalitate și altele.”⁷ Pe această bază, se poate distinge între forme multiple și ierarhice de cetățenie și funcția poziției specifice social a actorului și un tip de legătură față de statul din care fac parte.

I. Cetățenia și națiunea și construirea statului în România, 1866-1918

După un secol de izolare socio-politică fără precedent, în prima jumătate a secolului al nouăsprezecelea Principatele Moldovei și Valahiei au traversat o perioadă de intensă dezvoltare socio-politică. O componentă centrală a procesului de „occidentalizare” a constituit-o introducerea legislației moderne referitoare la cetățenie. Aceasta a implicat consolidarea autonomiei interne a țărilor în relație cu Imperiul Otoman, dezvoltarea și continuarea centralizării administrației și delimitarea formal-legală dintre cetățeni și străini. Într-un prim stadiu, primele coduri civile moderne ale Principatelor, *Legiuirea Caragea* în Valahia și *Codul Calimach* în Moldova, au încercat să omogenizeze masa supușilor. Mai târziu, *Regulamentele Organice* (1831), prima constituție a Principatelor (adoptată sub ocupație militară rusă), a pus bazele legislației moderne referitoare la cetățenie. Regulamentele au instituit un autentic Commonwealth legal între Moldova și Valahia, locuitorii celor două principate bucurându-se de o cetățenie cvasi-comună. În plus, ele au introdus un control strict asupra naturalizării și au exclus comunitățile evreiești de la drepturi politice și de la anumite drepturi cetățenești. În plus, Regulamentele Organice au definit două tipuri de naturalizare: o „naturalizare mică”, care acorda dreptul de rezidență, transformându-i pe toți

locuitorii permanenți ai țării în virtuali supuși români; și „naturalizarea mare”, care conferea drepturi politice depline. În fine, înființarea statului național român în 1859 prin unirea Moldovei cu Țara Românească a adus schimbări semnificative doctrinei cetățeniei, potrivit definiției ei de Codul Civic Român din 1865 și de Constituția din 1866 a României. Având ca model Codul Civil Francez din 1804 și, respectiv, Constituția din 1831 a Belgiei, legislația românească referitoare la cetățenie a făcut să converge pentru prima dată într-un unic statut juridic mai multe aspecte distincte ale cetățeniei, adică cetățenia ca apartenență la un stat, cetățenia ca participare politică și cetățenia ca egalitate civică. Secțiunea următoare se concentrează asupra acestor componente majore ale legislației referitoare la cetățenie din România.

1.1. Cetățenia ca apartenență la un stat în doctrina românească a cetățeniei

În privința cetățeniei ca apartenență la un stat, doctrina românească a cetățeniei a pendulat inițial între o definire politică și una etno-culturală a națiunii. Astfel, programul Revoluției din 1848 din Țara Românească a urmat modelul politic liberal francez, bazat pe „dominanța cetățeniei politice asupra naționalității”.⁸ Ea ținea la înființarea unei republici parlamentare moderne, bazate pe suveranitatea poporului, egalitatea în fața legii și pe drepturile și libertățile civice. În plus, programul stipula emanciparea politică a evreilor și dezrobirea Țiganilor. Acest concept cu precădere politic al cetățeniei a fost mai târziu pus la încercare de un tip *risorgimento* de naționalism și de o reacție organicistă la modernizare. Pe termen lung, aceasta a generat o înțelegere etno-culturală a națiunii, care mai târziu a fost consfințită de legislația românească referitoare la cetățenie. Astfel, Codul Civil Român din 1865, adoptat în timpul domniei Prințului Alexandru Ioan Cuza (1859-66), atribuia în mod automat cetățenia română unui copil născut din căsătoria unui bărbat român și unei femei străine căsătorite cu un bărbat român, la cerere și cu condiția renunțării la prima ei cetățenie.⁹ Principiul *jus sanguinis* a servit astfel drept bază pentru atribuirea cetățeniei române. Regula *jus soli* nu avea nici o relevanță în atribuirea cetățeniei române la naștere. Singura excepție admisă o constituia cazul nou-născuților abandonati despre care, întrucât erau găsiți pe teritoriu românesc, se presupunea că aveau părinți români și cărora li se acorda cetățenia română. Totuși, urmând modelul cetățeniei franceze asimilaționiste, Codul Civil Român apela la principiul *jus soli* ca și criteriu de naturalizare, la vârsta maturității, a rezidenților creștini născuți în țară (articolul 8). Această oportunitate nu exista pentru locuitorii necreștini, care erau socotiți străini și se puteau naturaliza doar în anumite condiții, după o perioadă de rezidență de zece ani (articolul 16).

Adoptată în 1866, la scurt timp după abdicarea forțată a Prințului Cuza, Constituția României amenda sub mai multe aspecte politica cetățeniei formulată

de Codul Civil. În primul rând, Constituția instituia o politică etnică activă prin acordarea etnicilor români din țările învecinate (*români de origină*) accesului imediat la cetățenia română fără a mai fi supuși procesului de naturalizare. Articolul 9 prevedea că „un român (etnic) din orice stat poate dobîndi imediat drepturi politice printr-un vot al Parlamentului”.¹⁰ Această prevedere exprima granițele incomplete etnic ale statului național român și legitima o politică iredentistă orientată spre absorbirea românilor din Austro-Ungaria, Rusia și Peninsula Balcanică. În al doilea rând, și cel mai important, Constituția abroga articolul 16 al Codului Civil refuzînd străinilor necreștini accesul la cetățenia română: „Numai străinii de rit creștin pot dobîndi naturalizarea” (Art.7).

Această schimbare semnificativă în legislația românească referitoare la cetățenie a avut importante consecințe practice. Absența principiului *jus soli* în atribuirea cetățeniei române la naștere, cuplată cu excluderea evreilor de la naturalizare, a avut ca rezultat o diferență numerică semnificativă între totalul populației rezidente a țării și categoria mai limitată a cetățenilor: în 1876, din totalul de 4.800.000 al populației, 700.000 erau rezidenți fără cetățenie, reprezentînd 14% din locuitori.¹¹ Diferența a fost și mai mult adîncită spre sfîrșitul secolului, cînd România a devenit o țară de imigrație: potrivit estimărilor neoficiale, la acea vreme populația străină rezidentă a țării a crescut în medie cu aproximativ 20.000 de imigranți pe an, sau 4-5 persoane la fiecare 1.000 de locuitori.¹² După cum sugera Rogers Brubaker în autorizata sa analiză comparativă a cetățeniei și imigrației în Franța și Germania, această situație este cauzată în general de utilizarea politică a cetățeniei ca instrument al „închiderii interne” pentru satisfacerea intereselor materiale.¹³ Această închidere a fost realizată de legislația românească referitoare la cetățenie pe două căi majore. Prima, Constituția din 1866 era bazată pe principiul general acceptat care exclude cetățenii de la exercitarea drepturilor politice (Art.6).¹⁴ Mai mult, în România drepturile politice justificau o lungă serie de privilegii, precum proprietatea funciară și accesul la funcții în aparatul birocratic de stat (Art.10). A doua, elita politică românească a mers dincolo de această închidere „de rutină” a drepturilor politice și, prin politici de stat specifice, a instituit o relație directă între cetățenie și exercitarea anumitor drepturi civile și activități economice. Procedînd astfel, statul s-a folosit de calitatea sa de a fi o organizație concomitent de apartenență și teritorială: dacă participarea la comunitatea politică era rezervată etnicilor români, statul exercita totuși autoritate teritorială asupra întregii populații rezidente.

Legile cu privire la serviciul militar reprezintă un exemplu relevant. Legi succesive ale serviciului militar din 1876 și 1882 stipulau obligativitatea serviciului militar pentru toți străinii de pe teritoriul românesc „care nu sunt supuși ai unei alte țări” și, respectiv, pentru toți „locuitorii țării”. Cu toate acestea, serviciul militar obligatoriu al rezidenților fără cetățenie nu avea relevanță asupra statutului lor legal, cu excepția cazurilor de participare la conflicte militare majore. În 1879 s-a

acordat cetățenia pentru 883 de soldați evrei pentru că au luptat în cadrul armatei române în Războiul de Independență (1877-78). Totuși, soldații evrei care au participat în campania militară a României din Bulgaria în timpul celui de-al doilea Război Balcanic (1913) au trebuit să aștepte pînă în 1918 pentru a li se acorda cetățenia.¹⁵ Mai mult, posibilitățile mobilității sociale spre treptele superioare oferite de armată au fost în mod explicit refuzate soldaților fără cetățenie: legile din 1875 și 1911 le interziceau acestora accesul la gradul de ofițer.¹⁶

1.2. Practica de a fi cetățean: drepturi și îndatoriri ale cetățeniei

Legislația românească referitoare la cetățenie atașa un număr semnificativ de drepturi și îndatoriri statutului de cetățean. Primul și cel mai important, în ce privește participarea politică, Constituția din 1866 institua o monarhie constituțională, cu regim politic parlamentar. Ea asigura separarea puterilor dintre Parlamentul bicameral și prinț ca putere legislativă (Art.33 și 113); guvern și prinț ca putere executivă (Art.35); iar sistemul independent al curților ca putere judecătorească (Art.36 și 104). Constituția garanta, de asemenea, drepturi și libertăți civice precum suveranitatea poporului, guvernarea reprezentativă, libertatea presei, libertatea de asociere și de conștiință, și dreptul la educație asigurat de stat, etc, în vreme ce proprietatea privată era declarată drept sacră și inviolabilă (vezi articolele 5, 21, 23, 24, 26 și 31).

În ciuda angajamentelor sale ideologice liberale, în practică sistemul reprezentării parlamentare în România era bazat pe o inegalitate electorală fundamentală. Constituția acorda participarea politică numai bărbaților majori care erau proprietari și erau educați. În plus, electoratul Camerei Deputaților – camera inferioară a Parlamentului – era împărțit în patru colegii care asigurau reprezentarea dominantă a proprietarilor de pământ mari și mijlocii (Colegiile I și II, care reprezentau 1,5% din totalul alegătorilor, alegeau 41% din deputați) și a clasei de mijloc urbane și categoriilor profesionale (Colegiul III, care reprezenta 3,5% din votanți, alegea 38% din deputați). În același timp, restul de 95% al electoratului era limitat la un singur colegiu (IV) care alegea doar 21% din deputați; în cadrul acestuia, votanții analfabeți fără nivelul standard de venit (91% din electorat) alegeau doar un reprezentant electoral pentru fiecare 50 de votanți, care exercita mai apoi votul direct în cel de-al doilea scrutin.¹⁷ Electoratul pentru Senat era încă și mai limitat, constînd în numai 2% din corpul electoral, exclusiv marii proprietari de pământuri și categoriile profesionale înalte.

În ce privește participarea politică, Constituția din 1866 a României a moștenit în felul acesta ceea ce Jurgen Habermas (1989) numește *ambivalența* ideologiei burghezo-democratice. În teorie, constituția respecta oficial o definiție universalistă a cetățeniei, deschisă tuturor. În practică, în locul unui statut civil unificat și egal în mod universal, constituția aplica o cetățenie ierarhică și multistratificată. Potrivit

sistemului reprezentării parlamentare, exista o distincție virtuală între participarea politică activă și pasivă: marii proprietari de pământuri dispuneau de două voturi (unul pentru Senat și altul pentru Camera Deputaților), în vreme ce țărani dispuneau de un singur vot indirect. Mai mult, la marginea societății se aflau exclușii: în perioada 1866-1919, femeilor, locuitorilor necreștini (mai cu seamă evrei), și începând cu 1878, locuitorilor proaspăt anexatei provincii otomane a Dobrogei li s-au refuzat semnificative drepturi civice și politice. Următoarea secțiune își concentrează atenția supra statutului legal al categoriilor sociale, etno-religioase și sexuale excluse de la cetățenia română, strategiilor lor de emancipare și relației lor cu ideologia națională dominantă.

1.3. Dreptul la apartenență: emanciparea non-cetățenilor în România, 1866-1919

Evreii erau prima categorie etno-religioasă majoră exclusă de la cetățenia română. Inițial, legislația românească din secolul al 18-lea favoriza integrarea socio-politică a evreilor născuți în țară, refuzând-o doar evreilor recent imigrați. În 1831, totuși, *Regulamentele organice* refuzau evreilor drepturile la participare politică.¹⁸ Mai târziu, modernizarea legislației românești între 1859-1866 după exemplul francez a favorizat emanciparea politică a evreilor. După cum am arătat deja, atât Codul Civil Român (Articolele 8,9 și 16) cât și un proiect timpuriu al Constituției din 1866 (Articolul 7) stipulau emanciparea politică deplină a evreilor băștinași. Totuși, datorită unui lobby eficient al boierilor moldoveni, cuplat cu răzmerițe antisemite din București din timpul dezbaterilor constituționale de la începutul anului 1866, textul final al Articolului 7 al Constituției excludea necreștinii de la naturalizare. Mai mult, în septembrie 1866, o decizie a guvernului român a estompat și mai mult distincția dintre evreii autohtoni și cei străini, un principiu care a devenit mai apoi piatra unghiulară a politicii sale de naturalizare. Ca urmare, întreaga populație evreiască rezidentă a fost exclusă de la cetățenie, chiar dacă fusese născută și crescuse în România de generații.

Cum se poate explica această cotitură neliberală în statutul legal al evreilor? În mod sigur, legislația antisemită din România a fost declanșată de o combinație specifică de cauze economice și religioase. Totuși, rațiunile principale dindărătul excluderii evreilor de la cetățenie erau simultan demografice și economice.¹⁹ Începând cu al doilea sfert al secolului nouăsprezecelea, un val masiv de evrei așkenazi vorbitori de idiș din Imperiul țarist venit în nordul Moldovei a crescut proporția evreilor la 10,5% din întreaga populație a Moldovei în 1899 și la 51% din populația orașului capitală Iași.²⁰ În plus, populația evreiască a dobândit un important rol economic: în 1899, evreii reprezentau 4,4% din totalul populației României, însă constituiau 21% din numărul total de negustori, 39% din cel al agenților comerciali, și dețineau în jur de 19,5% din capitalul investit în marea industrie.²¹

Această situație a avut ca urmare segregarea etnică și competiția pentru resurse în Moldova de nord și a generat prejudecăți antisemite larg răspândite, manipulate abil de elitele politice românești. Acestea descriau dominanța unor sectoare semnificative ale economiei ca fiind în detrimentul intereselor naționale românești. Pentru a îngădi concurența elitelor economice evreiești, între 1866 și 1918 guvernul României a emis peste 200 de reglementări administrative care le refuzau evreilor dreptul de a se stabili la țară, de a deține proprietate rurală și de a practica anumite profesii și activități economice precum dreptul (1864 și 1884), farmacia (1910), deținerea de hanuri, comercializarea de tutun și alcool (1873 și 1887), organizarea de loterii, etc.²² Acestea aveau să rămână privilegiul fie al statului român fie al etnicilor români.

Statutul legal inferior al evreilor le-a conturat compoziția socială și le-a influențat strategiile de emancipare. Confrunțați cu intransigența elitelor politice românești, asociațiile evreiești au încercat să profite de statutul internațional lipsit de putere al României pentru a impune o soluție externă pentru emanciparea lor. Datorită puternicului lor lobby politic, Articolul 44 al Tratatului de la Berlin (iulie 1878) condiționa recunoașterea diplomatică a independenței României de acordarea cetățeniei supușilor necreștini. În 1879, Constituția României a fost în cele din urmă amendată pentru a respecta Tratatul de la Berlin. Articolul 7, care excludea necreștinii de la naturalizare, a fost revizuit după cum urmează: „În România, diferența de credință și confesiune religioasă nu poate îngădi nici accesul la drepturi civile și politice, nici exercitarea acestor drepturi”.²³ Aceasta a fost, totuși, doar o liberalizare aparentă: în locul unei emancipări *colective*, amendamentul oferea evreilor doar accesul *individual* la naturalizare. Procedura naturalizării era extrem de restrictivă, ea fiind acordată „exclusiv de puterea legislativă”, cu o majoritate de cel puțin două treimi din voturi (Art.8). Departate de a fi simple formalități, deciziile referitoare la cazuri individuale de naturalizare erau îndelung dezbătute în Parlament, iar numărul deciziilor favorabile a fost foarte limitat: numai 183 în perioada 1878-1911, din cele câteva mii de cereri care se estimează că ar fi fost înaintate.²⁴ Astfel, până la primul război mondial, conducătorii politici români au refuzat să le acorde emanciparea civică și politică deplină. Evreii români au rămas astfel limitați la statutul legal inferior de „străini naturalizați” – trăiau pe teritoriul românesc, plăteau impozite și satisfăceau serviciul militar, însă le erau refuzate drepturi civile și politice semnificative. În 1912 existau doar 4.668 de cetățeni evrei în România, reprezentând 1,9% din totalul populației evreiești a țării, în comparație cu cei 228.430 de supuși evrei sau 95,8% din total, și 7.987 de evrei sub protecție străină sau 3,3% din total.²⁵ Confrunțați cu atitudinea intransigentă a autorităților române, numeroși evrei au ales să emigreze în Statele Unite sau Europa Occidentală, ceea ce a avut ca urmare faptul că proporția lor în cadrul populației românești a scăzut de la 4,5% în 1899 la 3,3% în 1912.²⁶

Cetățenie și asimilare: integrarea Dobrogei de Nord în România

A doua categorie legală majoră exclusă de la cetățenia română o constituiau locuitorii Dobrogei de Nord, o fostă provincie otomană cedată României de Congresul European de la Berlin drept compensație pentru pierderea Basarbiei de Sud în favoarea Imperiului Țarist. Anexarea Dobrogei a reprezentat o provocare majoră pentru politica etnică și religioasă a României. Ca zonă de frontieră la granița cu Imperiul Otoman, Dobrogea aducea o moștenire demografică imperială specifică, fiind locuită de 21 de grupuri etnice, printre care se numărau turcii și tătarii, românii, bulgarii, rușii, grecii, armenii, evreii, germanii și italienii. În plus, provincia era un „microcosmos al tuturor religiilor”.²⁷ Împreună cu turcii și tătarii musulmani predominanți, erau de asemenea români, bulgari și greci creștini ortodocși, evrei, ruși lipoveni, adepți ai bisericii ortodoxe de rit vechi, catolici și protestanți. În vreme ce numeroși politicieni români pledau pentru toleranță religioasă față de alte denominațiuni creștine, în viziunea multor naționaliști, un „evreu român” sau un „musulman român” reprezentau o contradicție inerentă, care submina doctrina consacrată legal a statului român creștin.²⁸ Din aceste cauze, majoritatea elitei politice românești a respins inițial anexarea Dobrogei ca pe „un dar fatal”, a cărui primire urma să distrugă „omogenitatea latinătății României” și să deterioreze relațiile diplomatice cu statele balcanice învecinate.²⁹ Totuși, întrucât rezistența față de decizia Tratatului de la Berlin era considerată „sinucidere politică”, Dobrogea de Nord a fost mai târziu reevaluată aproape în unanimitate ca străvechi pământ românesc și principala bogăție a țării în transformarea sa în bastion militar occidental (anti-rus), un garant al stabilității politice în Europa de Est și o legătură esențială în tranzitul comercial dintre Occident și Orient.³⁰ Ca urmare, integrarea Dobrogei de Nord în România a fost modelată de o dihotomie fundamentală a includerii simbolice și excluderii administrative: în ciuda încorporării sale teritoriale formale în România, Dobrogea de Nord a fost supusă unui *regim administrativ separat* între 1878 și 1913. Având acest statut, din 1878 pînă în 1909, locuitorii Dobrogei s-au bucurat doar de o cetățenie de tip local; întrucât (1) li se refuza reprezentarea politică în Parlamentul României și dreptul de a se înscrie în partide. În loc de aceasta, o dată pe an, doi reprezentanți ai provinciei prezentau probleme de interes specific dobrogean în fața prințului; și (2) odată ce treceau Dunărea spre România, ei erau tratați ca străini virtuali, fiindu-le refuzată participarea politică și dreptul de a achiziționa proprietate imobiliară.³¹

Această legislație restrictivă referitoare la cetățenie facilita integrarea Dobrogei de Nord în România la următoarele nivele: (1) colonizarea Dobrogei cu etnici români; (2) naționalizarea proprietății funciare din provincie; (3) omogenizarea culturală a provinciei; (4) implementarea unui regim extrem de centralizat, care promova interesele elitelor politice bucureștene și slăbea rezistența politică regională; și, în fine, (5) excluderea elitelor economice neromânești ale Dobrogei de la drepturile politice. Astfel, sub impactul colonizării etnice sprijinite de stat a Dobrogei, populația totală a provinciei

a cunoscut o creștere dramatică – de la aproximativ 100.000 de locuitori în 1878 la 261.490 în 1900 și 368.189 în 1912.³² Cel mai important, colonizarea etnică a schimbat substanțial relația dintre cele trei grupuri etnice majore ale provinciei: români, bulgari și turci și tătari. În numai 25 de ani proporția etnicilor români din Dobrogea de Nord a crescut de la o majoritate relativă la una absolută (de la 36,3% în 1880 la 52,5% în 1905 și 56,9% în 1913). Aceste schimbări demografice au afectat și proprietatea funciară din provincie – pînă în 1905 românii reușiseră să achiziționeze aproximativ două treimi din proprietatea funciară a Dobrogei. În cele din urmă, la sfîrșitul secolului, elitele politice românești apreciau aproape unanim că asimilarea Dobrogei duse la rezultate satisfăcătoare. Drept urmare, o serie de legi care reglementau sistemul judiciar (1909, modificată în 1911, 1912, 1913), drepturile politice (1909, 1910, 1919) și administrația locală (1913), omogenizau legislația Dobrogei cu cea din România propriu-zisă. Legea acorda cetățenia foștilor locuitori otomani ai Dobrogei și coloniștilor rurali de după 1878 din Dobrogea. Totuși, într-un spirit de disimulare, legea continua să excludă de la drepturile politice imigranții străini care locuiau în zonele urbane, printre care se aflau numeroși negustori evrei, armeni și greci care s-au stabilit în Dobrogea după 1878.

Femeile și cetățenia în România, 1866-1918

În cele din urmă, dar nu lipsit de importanță, Constituția României din 1866 și Codul Civil Român din 1864 erau bazate pe o inegalitate fundamentală între sexe, refuzîndu-le femeilor participarea politică, iar pe cele căsătorite privîndu-le de naționalitate, proprietate și capacitate legală. Ca atare, noua ordine politică burghezo-democratică era dominată esențial de bărbați, care au izolat femeile în „sfera privată” și au monopolizat formele de reprezentare și alocarea de resurse în sfera publică. Pînă la primul război mondial, dezbaterile pe marginea „chestiunii femeii” au continuat fără întrerupere în Parlament și în presă, prilejuite de discuții despre drepturile electorale, proprietate și legislația profesională. Aceste dezbateri erau modelate de trei modalități principale de concepere a rolurilor sexelor în societate: 1) o viziune liberală, sprijinită de puțini politicieni, care insistau asupra identității esențiale dintre femei și bărbați ca ființe umane raționale și susțineau drepturi civile și politice egale pentru femei; 2) o viziune tradiționalist-conservatoare – sprijinită, printre alții, de Biserica Ortodoxă – care puneă preț pe diferențele dintre bărbați și femei ca părți complementare ale corpului social și susțineau izolarea totală a femeilor în sfera privată;³³ și 3) ideologia sexului dominant a noii ordini politice burghezo-democratice. Legislația referitoare la cetățenie fixa linia despărțitoare dintre o sferă publică universală și rațională, care era monopolizată de bărbați, și o sferă privată particulară și intimă, în care conceptele burgheze de cămin și intimitate confereau un rol important femeilor ca mame, soții și gospodine. Includerea simbolică a femeilor române în corpul național nu se întemeia pe naționalitatea lor, ci pe rolul lor în reproducerea

națiunii și în educarea generației viitoare. Emanciparea femeilor a fost, de aceea: 1) concepută într-o manieră treptată pentru a reduce la minim impactul său asupra ordinii politice stabilite, 2) restrânsă doar la domenii limitate de participare la sfera publică - precum educația elementară sau profesională – care urmau să consolideze familia burgheză și să întărească rolurile sociale specifice femeilor; și în cele din urmă 3) acceptată doar pentru categorii speciale de femei, precum văduvele sau femeile necăsătorite, a căror emancipare nu avea să ducă la dezagregarea unității familiei burgheze.

În rezumat, Constituția României din 1866 a implementat „de sus” o definiție pasivă, formală și ierarhică a cetățeniei, care excludea participarea la sfera publică a numeroase categorii etnice și socio-politice. Ca atare, legislația românească referitoare la cetățenie a servit și ca un instrument eficient de îngrădire socială. Apartenența la comunitatea politică era rezervată etnicilor români, care aveau acces exclusiv la proprietate funciară, funcții în birocrație și participare politică. În același timp, absența componentei *jus soli* în acordarea cetățeniei degrada o parte substanțială a populației rezidente la statutul inferior de supuși români, care presupunea obligativitatea impozitării și serviciului militar, însă îi refuza exercitarea drepturilor politice și anumite activități economice. Mai mult, procedura extrem de birocratizată a naturalizării rezerva aparatului birocratic controlul deplin asupra accesului la cetățenie, o situație care favoriza abuzurile și corupția.

În pofida acestor bariere multiple în calea cetățeniei, Constituția din 1866 cuprindea o promisiune de emancipare treptată a celor care nu aveau cetățenie, în spiritul ideologiei burghezo-democratice. În concordanță cu aceasta, în perioada dintre 1866-1918, grupurile inferioare din punct de vedere legal au condus o campanie intensă de emancipare civilă și politică. Campania lor simultană pentru participarea politică nu a dus totuși la colaborare lor. Asociațiile evreiești, regionaliștii dobrogeni și societățile feministe au apelat la strategii de emancipare divergente și chiar contrare, care au diminuat și mai mult impactul lor asupra ordinii politice existente. Mai mult, sistemul politic înființat de Constituție s-a dovedit, în general, nereceptiv față de lărgirea treptată a sferei publice: revendicările de participare politică erau percepute de elitele politice românești ca un atac generalizat al „minorităților” asupra ideologiei naționalist-burgheze predominante. Emanciparea supușilor fără cetățenie din România a avut astfel loc numai sub impactul evenimentelor geo-politice majore – precum războiul cel mare – și nu prin dezvoltarea unui discurs politic pluralist.

II. Cetățenia în România interbelică: între consens naționalist și competiție ideologică

Revoluția socio-politică produsă de primul război mondial a adus schimbări semnificative doctrinei românești a cetățeniei. Înainte de toate, evenimentele

războiului au generat o liberalizare fără precedent a accesului la cetățenia statului român. În urma retragerii armatei ruse pe frontul de est, în mai 1918 România a fost silită să semneze un tratat separat de pace cu Puterile Centrale. În articolele 27 și 28, tratatul prevedea naturalizarea evreilor români care fie au luptat în armata română, fie descindeau din părinți stabiliți în țară și nu fuseseră niciodată supușii unei puteri străine. Aceste prevederi au fost nu peste mult timp consfințite de „Legea naturalizării străinilor născuți în țară”, adoptată de Parlamentul României la 25 august 1918. Legea a funcționat numai câteva săptămâni și nu a avut nici un fel de consecințe practice. La 10 noiembrie 1918, România s-a realăturat Antantei, a declarat război Germaniei și a abrogat toate legile adoptate de fostul parlament „colaboraționist”. Emanciparea evreilor români a rămas, totuși, o problemă diplomatică urgentă. Determinat să asigure o soluție legislativă internă emancipării evreilor înainte de Conferința de Pace de la Paris, prim ministrul român, Ion Brătianu, a emis în 28 decembrie 1918 și mai 1919 două decrete succesive care acordau accesul la naturalizarea imediată a evreilor descendenți din supuși români. Deși erau pași în direcția bună, decretul lui Brătianu au fost „prea puțin și prea târziu”. Decizia politică finală asupra emancipării evreilor din România a fost luată de Conferința de Pace de la Paris. Ca parte a noii ordini politice internaționale, Conferința de Pace a elaborat un regim internațional de protecție a minorităților etnice din Europa Centrală și de Est. Ca urmare, Convenția Minorităților – care a fost încorporată în tratatul dintre România și Austria încheiat de Consiliul Suprem al Marilor Puteri la 10 septembrie 1919 la Saint Germain – a făcut pașii finali spre emanciparea civilă și politică a evreilor din România. Convenția garanta de asemenea protecția internațională a minorităților etnice din România Mare. Condițiile specifice și procedura potrivit căreia se acorda cetățenia acestor grupuri etnice erau stabilite însă de reglementări interne românești, anume „Legea obținerii și pierderii cetățeniei române” din 23 februarie 1924. În general, legea din 1924 păstra trăsăturile fundamentale ale doctrinei cetățeniei române prin stipularea a trei căi principale de obținere a cetățeniei statului: (1) prin descendență, potrivit principiului *jus sanguinis*; (2) prin căsătoria cu un bărbat român; și (3) prin naturalizare. În plus, articolul 56 al legii acorda cetățenia română: (1) tuturor locuitorilor provinciilor istorice Bucovina, Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Basarabia care erau fie născuți acolo din părinți care își aveau domiciliul în una din aceste provincii sau care își stabiliseră domiciliul administrativ în aceste provincii până la 1 decembrie 1918, respectiv până la 9 aprilie 1918 în Basarabia; (2) toți locuitorii Dobrogei de Sud cărora li s-a acordat cetățenia prin legile din 1914 și 1921; (3) toți locuitorii Vechiului Regat cărora li s-a acordat cetățenia potrivit articolului 133 al Constituției din 1923; și (4) tuturor cetățenilor din țările învecinate care au hotărât să renunțe la cetățenia străină și să opteze pentru cea română. Comparativ cu reglementările anterioare referitoare la

cetățenie, această lege introducea mai multe inovații liberale în politica de naturalizare. Prima, deciziile referitoare la naturalizare trebuiau luate de guvernul României, ca putere executivă, și nu ca înainte de parlamentul României, ca putere legislativă. Mai semnificativ, laolaltă cu etnicii români din țările învecinate, legea scutea de la stadiul obligatoriu de 10 ani pentru naturalizare pe străinii născuți și crescuți pe teritoriul românesc, cu condiția ca ei să ceară în mod explicit naturalizarea la atingerea majoratului (21 de ani).

Liberalizarea accesului la cetățenia statului a fost însoțită de o reorganizare socio-politică majoră a țării. Reforme cuprinzătoare precum votul universal pentru bărbați (1918), reforma agrară (1921) și o nouă constituție liberală (1923) au remodelat România, transformând-o într-o democrație parlamentară modernă. O singură, dar notabilă, restricție era încă valabilă în privința principiului sufragiului universal în România Mare interbelică – sexul. În pofida campaniei intense pentru emanciparea femeilor desfășurate în timpul primului război mondial, Constituția din 1923 accepta acordarea dreptului de a vota femeilor numai în principiu: articolul 6 stipula că „Legi speciale, votate cu o majoritate de două treimi, vor hotărî condițiile în care femeile pot exercita drepturi politice”.³⁴ Totuși, în perioada următoare, parlamentul nu a reușit să voteze nici o lege cu privire la emanciparea femeilor. Ca urmare, între 1918 și 1929-1932, femeile române au suferit de inegalitate civilă și li s-au refuzat drepturi politice în administrația locală și alegerile naționale. Emanciparea civică și parțial politică a femeilor din România a avut loc doar mai târziu, ca parte a procesului general de omogenizare legislativă din România Mare interbelică: în 1929, femeilor li s-a acordat dreptul de a vota în alegerile locale, în vreme ce în 1932, un nou Cod Civil Român le acorda femeilor drepturi civice depline.

Dispozițiile Constituției din 1923 și a Legii din 1924 au completat astfel lungul proces de emancipare al celor lipsiți de cetățenie din România și au transformat corpul cetățeniei într-o comunitate multi-etnică și multi-confesională. În ciuda lărgirii fără precedent a sferei publice politice, societatea civilă a secolului al 19-lea nu a reușit, totuși, să evolueze într-o democrație de durată. Diversitatea etno-religioasă a României Mari făcea imperativă adoptarea unei noi înțelegeri a cetățeniei ca și contract politic între stat și cetățeni, indiferent de originea lor etnică, o înțelegere care să fie sprijinită de forme de „patriotism constituțional”.³⁵ În realitate, s-a întâmplat contrariul: viața politică interbelică a fost dominată de definiții radicale ale identității naționale care făceau distincție între cetățenii români „prin sînge” și „prin acte” și încercau să îi excludă pe aceștia din urmă de la drepturi socio-politice substanțiale.

Această evoluție poate fi explicată prin mai multe cauze. Prima, provinciile istorice Transilvania, Banat, Basarabia și Bucovina care au fost incorporate în România Mare după 1918 fuseseră modelate de sisteme socio-politice radical

diferite. Drept urmare, România Mare era un mozaic de diferite coduri civile, culturi politice și nivele de dezvoltare economică. A doua, sarcina cultivării integrării administrative, unificării legislative și omogenizării culturale în România Mare s-a dovedit deosebit de dificilă. Deși dominată etnic de români, România Mare cuprindea o proporție relativ mare de minorități etnice: 28% din totalul populației, din care 8,4 maghiari, 4,3% germani, 5% evrei, 3,3% ruși, 3,3% ruteni, 1,5% bulgari, 1% turci și tătari, etc.³⁶ Multe grupuri etnice, precum evreii, maghiarii și germanii, erau percepute ca „minorități cu statut superior”, avantajate de fosta ordine imperială și care dominau așezările urbane, profesiile liberale și burocrația de stat. Elitele politice românești considerau proporția mare a minorităților etnice și dominanța lor în viața socio-economică urbană ca pe obstacole majore în efortul lor de consolidare națională.³⁷ Ca urmare, discrepanțele sociale între minoritățile etnice și majoritatea română a adus în prim planul arenei politice „naționalismul naționalizator” al acesteia din urmă.³⁸ Ca o consecință a acestei combinații de motive, dezbaterile pe marginea cetățeniei au rămas în fruntea agendei politice în România interbelică. Totuși, comparativ cu perioada precedentă, natura și funcția acestor dezbateri s-au schimbat semnificativ. În perioada antebelică, dezbaterile privitoare la cetățenie se concentrău pe excluderea minorităților etno-religioase de la cetățenia statului. După război, accesul generalizat al minorităților etnice la cetățenia română a generat o diferențiere simbolică între cetățenia oficială de stat și apartenența la comunitatea etnică națională română. Organizațiile politice de dreapta acuzau configurația internațională pentru emanciparea “forțată” și „prematură” a non-cetățenilor din România, pentru ritmul lent de naționalizare a statului promovată de elitele politice românești tradiționale și au militat pentru implementarea unei politici de *numerus clausus* în educație, economie și politică. În primul deceniu de după război, activiștii politici de dreapta s-au dovedit incapabili să clatine ordinea politică înființată de Constituția din 1923 și au militat de aceea cu precădere în domeniul cultural. Ideologii de dreapta au luat activ parte la dezbaterile cu privire la identitatea națională românească (*specificul național*) și calea dezvoltării prin încercarea de a dezvolta un control ideologic simbolic asupra națiunii, menit să excludă simbolic „străinii”. Cel mai reprezentativ fenomen în această privință a fost nașterea *Ortodoxismului*, o școală de idei grupată în jurul revistei *Gândirea*. Ortodoxismul reevalua relația dintre religie și naționalitate în ideologia națională românească sub forma naționalismului religios, definea Biserica Ortodoxă drept lider spiritual național, principalul depozitar al valorilor tradiționale românești, transformând astfel ortodoxia într-un *ism*, într-o ideologie. În acest sens a apărut unul din cele mai autoritare constructe de naționalism integral dezvoltate în România interbelică: „Noi suntem ortodocși pentru că suntem români și suntem români pentru că suntem ortodocși”.³⁹ Formula lui Ionescu unifica într-o sinteză foarte pătrunzătoare două din elementele

fundamentale ale ideologiei naționale românești: tema țaranului român ca depozitar și promotor al purității etnice și valorilor naționale tradiționale și tema religiei ortodoxe ca element caracteristic fundamental al spiritualității românești. Mai mult, definiția lui Ionescu dată identității românești a operat, pe linia inaugurată de o tradiție romantică radicală, un sincretism între religie și naționalitate, care, dată fiind realitatea multi-confesională a societății românești, excludea din comunitatea națională o parte semnificativă a românilor.

Mai târziu, criza treptată a sistemului politic instituit de Constituție, cuplată cu efectele sociale ale crizei economice din 1929-33 și înființarea regimurilor fasciste din Italia și Germania, a favorizat ascensiunea politică a partidelor politice de dreapta din România. Sub impactul naționalismului integral, doctrina cetățeniei române a suferit schimbări semnificative înainte și în timpul celui de al doilea război mondial. Astfel, în 1938 guvernul de dreapta condus de Octavian Goga - care a apărut din criza politică din 1937 generată de rezultatele indecise ale ultimelor alegeri libere din România interbelică - a inițiat revizuirea cetățeniei române pentru evrei. Potrivit unui decret adoptat la 21 ianuarie 1938, locuitorii evrei trebuiau să dovedească cu documente legale, într-un interval de 50 de zile, că dobândiseră cetățenia română în deplină concordanță cu stipulările Legii cetățeniei din 1924. Decretul nu abolea prevederile emancipatoare ale Convenției minorităților din 1919, dar ținea în primul rând împotriva numeroșilor evrei care au imigrat în România după 1918, mai cu seamă din ținuturi ucrainiene. Potrivit estimărilor oficiale, ca urmare a decretului din 1938, 225.222 de persoane sau 36,3% din populația evreiască a României și-au pierdut cetățenia română și au devenit apatride (*Heimatlos*).⁴⁰ Cu toate că guvernul Goga a căzut după numai patruzeci de zile de existență, politica antievreiască pe care a inaugurat-o a continuat în timpul dictaturii regale a Regelui Carol al II-lea (1938-40). La 8 august 1940, Decretele nr.2560 și 2651 au anulat emanciparea de după primul război mondial a evreilor din România și au reactivat reglementările antisemite de la sfârșitul secolului al nouăsprezecelea. Decretele aveau o dublă natură discriminativă. Prima, ele privau întreaga populație evreiască de drepturi politice și civile substanțiale, precum dreptul de a se stabili la țară și de a achiziționa proprietăți rurale, accesul la funcții în stat, precum și dreptul de a se căsători cu creștini. A doua, decretele diferențiau mai multe categorii juridice de evrei. Prevederile lor îi favorizau pe evreii care au fost emancipați de Parlamentul României - fie individual fie colectiv pentru că luptaseră în cadrul armatei române - însă îi discriminau pe evreii care și-au dobândit emanciparea în condițiile Convenției minorităților din 1919.

Înființarea statului național-legionar (septembrie 1940 - ianuarie 1941) și dictatura militară a lui Ion Antonescu (1941-44) ce i-a urmat au agravat legislația antisemită și au ridicat-o la rangul de politică de stat sistematică. În special în

perioada 1940-42, noul regim a implementat un set de legi, decizii ministeriale, ordonanțe și circulare antievreiești fățișe, care erau menite să îi excludă pe evrei din viața socială și economică a țării. Astfel, decrete antisemite au deposedat evreii de proprietățile rurale (Decretele din 5 octombrie 1940 și 5 decembrie 1940) și proprietățile urbane (Decretul din 28 martie 1941), i-au exclus de la serviciul militar, i-au supus muncii forțate obligatorii (5 decembrie 1940), le-au refuzat dreptul la educație (14 octombrie 1940) și le-au restructurat organizarea religioasă și comunitară (9 septembrie 1940 și, respectiv, 30 octombrie 1941). În plus, în urma participării militare a României în războiul antisovietic din vara anului 1941, a fost instituit un regim special de ocupație în teritoriile eliberate ale Basarabiei și Bucovinei, și în teritoriile ocupate aflate sub jurisdicție românească de pe frontul de est. Trupele românești au organizat represiunea în masă a evreilor, concentrarea lor în ghetouri și deportarea lor în masă în Transnistria. După 1942, totuși, a avut loc o cotitură majoră în politica antievreiască a statului român: în pofida unei declarații de intenție anterioare și a mai multor ordine secrete pregătitoare, regimul nu a reușit să adere la „soluția finală” germană în problema evreiască și chiar a permis repatrierea pe teritoriu românesc a anumitor categorii de evrei deportați. În ansamblu, politica antisemită a regimului militar românesc trăda astfel un paradox fundamental: pe frontul de răsărit administrația de război românească a comis atrocități antisemite. Pe teritoriul României, totuși, o populație de circa 300.000 de evrei români au supraviețuit celui de al doilea război mondial.⁴¹ Acest paradox a fost remarcat de mulți cercetători ai antisemitismului din România. Această trăsătură l-a făcut de pildă pe William O. Odson să definească antisemitismul din România drept un „antisemitism providențial”, un „*tertium quid*” sau un ciudat „amestec de bravadă etnică și defensiveness”.

III. Național comunismul și doctrina cetățeniei române

Regimul comunist român a adus schimbări semnificative doctrinei cetățeniei. Pentru a câștiga legitimitate și stabilitate politică, regimul a combinat trei forme principale de control societal: remunerativ, coercitiv și simbolic-ideologic.⁴² Bazat pe o combinație specifică între aceste trei forme de control, se pot distinge trei etape principale în evoluția regimului comunist din România: 1946-58, 1958-80 și anii '80. În toate aceste perioade, legislația referitoare la cetățenie a servit ca o eficientă „strategie a clasei conducătoare” de dominare politică și a fost de aceea supusă mai multor revizui, în 1948, 1952, 1953, 1954, 1956 și 1971.⁴³

În prima fază a regimului comunist, cea a „acumulării primitive de legitimitate” (1946-58), legislația referitoare la cetățenie a avut o funcție fundamental represivă.⁴⁴ Principalul sprijin politic al regimului comunist venea din partea Armatei Roșii și s-a implicat într-un proces de „descoperiri epocale” menit să submineze moștenirea „naționalismului burghez” și să ducă la dezagregarea centrelor alternative de putere

din societate.⁴⁵ În acest context, legislația referitoare la cetățenie conținea o puternică componentă ideologică. Constituția din 1948 proclama România drept o democrație populară și atribuia clasei muncitoare un rol politic conducător. În plus, Constituția acorda statului dreptul de expropriere a proprietății private și sublinia îndatoririle de loialitate ale cetățenilor față de noul regim și de apărare a proprietății socialiste. Cel mai important, regimul s-a implicat într-un război brutal împotriva „dușmanilor de clasă” interni: articolul 18 al Constituției refuza „persoanelor nedemne” – arbitrar declarate ca atare de organe juridice ale noului regim politic – importante drepturi civile și politice. Dimensiunea ideologică fundamentală a noii legislații referitoare la cetățenie a reconturat și relația tradițională dintre comunitatea națională română și *diaspora*: deși, potrivit Constituției din 1948, repatrierea etnicilor români era încă posibilă, în practică ea era acordată doar selectiv și se baza pe criterii politice. În plus, Decretul 563 din 5 noiembrie 1956 a privat numeroase persoane indezirabile politic de cetățenia statului român.

O inovație majoră a legislației referitoare la cetățenie din această perioadă a constituit-o acordarea de drepturi depline pentru femei. Constituția României din 1948, în articolele 16, 17 și 18, acorda femeilor drepturi politice, accesul egal la funcții în stat și salarii egale cu cele ale bărbaților. În plus, articolul 21 prevedea explicit că „femeia are drepturi egale cu bărbatul în toate domeniile economice, sociale, culturale ale activității statului precum și în domeniul privat. Pentru o muncă egală femeia are dreptul la un salariu egal”. Egalitatea între sexe a fost mai apoi extinsă și în alte sfere ale vieții sociale. Decretul 130 din 2 aprilie 1949 prevedea anchete oficiale cu privire la paternitatea copiilor nelegitimi, iar Decretul nr.33 din 24 ianuarie 1952 accepta transmiterea cetățeniei române pe linie maternă. Inițial, această transmitere a naționalității nu era automată: conform decretului din 1952, în cazul în care o femeie româncă se căsătorește cu un străin, cetățenia copilului ei urma să fie aleasă prin acordul părinților dintre naționalitatea fie a mamei fie a tatălui. La 22 septembrie 1960, totuși, Consiliul de Stat român a ratificat Convenția cu privire la statutul femeilor căsătorite, adoptată de Adunarea Generală a Națiunilor Unite în 1957. Ca urmare, articolul 24 al Legii nr.24 cu privire la cetățenia română din decembrie 1971 stipula că descendenților unei femei românce li se atribuia în mod automat cetățenia română, indiferent de cetățenia tatălui. Acordarea de drepturi civile, politice și de cetățenie depline pentru femei a încheiat astfel un lung și dificil proces de emancipare care a început în 1866. În timpul regimului comunist, majoritatea nou dobânditelor drepturi erau însă mai degrabă formale: femeile din România au fost emancipate tocmai într-o vreme în care drepturile politice au devenit lipsite de sens, în vreme ce obligațiile cetățenești au crescut substanțial.

După 1958, în cea de a doua fază a evoluției regimului comunist din România, îndepărtare diplomatică față de Moscova și orientarea liderilor politici de la

București spre o independență politică crescândă a generat schimbări semnificative în ideologia socialistă oficială. Regimul comunist a renunțat la sursa sa anterioară exterioară de legitimare și a încercat să cîștige un sprijin intern mai larg: deținuții politici au fost eliberați din închisori, iar propaganda oficială a statului și-a mutat atenția de la dușmanii „dinăuntru” spre cei „din afară”. Mai mult, pentru a-și întări controlul ideologic simbolic în societate, regimul comunist a luat o turură naționalistă. Mai cu seamă după 1965, propaganda oficială a regimului a recuperat și acutizat mai multe teme ale ideologiei naționale românești, precum continuitatea poporului român pe același teritoriu, „predestinarea evidentă” a națiunii române, accentul pe rădăcinile dacice autohtone și miturile etno-centriste tradiționale.⁴⁶ Rezultatul a fost sincretismul specific dintre naționalism și un marxism decăzut, sub forma național-comunismului. Potrivit lui Nicolae Ceaușescu, națiunea, mai degrabă decît proletariatul, a devenit baza ideologică a regimului comunist. Legislația referitoare la cetățenie a reflectat această incorporare a elementelor tradiționale ale ideologiei naționale române în ideologia oficială de stat: *Legea cu privire la cetățenia română* din 1971 valoriza principiul *jus sanguinis* ca pe însăși temelia unei comunități naționale omogene și îi atașa o semnificație naționalistă încă și mai puternică. Articolul 5 al legii prevedea: „Ca o expresie a relației dintre părinți și copii, a continuității neîntrerupte în patrie a generațiilor precedente care au luptat pentru libertate socială și națională, copiii născuți din părinți români pe teritoriul Republicii Socialiste România sunt cetățeni români”⁴⁷.

Liberalizarea politică a regimului comunist a fost, totuși, foarte limitată, iar legislația referitoare la cetățenie și-a păstrat importanța sa funcție de represiune și control. Regimul a implementat o supraveghere severă a populației, o migrație internă riguros controlată – precum stabilirea în marile orașe – și a restricționat drastic dreptul cetățenilor români de a călători în străinătate. În plus, regimul a exercitat un control sever al străinilor pe teritoriul României: conform decretelor din 1969 și 1982, străinii trebuiau să se înregistreze la autorități, trebuiau să obțină un permis special pentru a se stabili în anumite zone și fiecare contact pe care îl aveau cu cetățeni români trebuia raportat.⁴⁸ În ultimul rînd, dar nu lipsit de importanță, accesul la cetățenia statului român era sever controlat: potrivit Legii cetățeniei din 1971, numai președintele republicii, ca reprezentant al puterii executive, putea acorda sau retrace cetățenia română.

În fine, cea de a treia fază a regimului comunist din România, din anii '80, criza economică și socio-politică generalizată a regimului a generat o criză acută a relațiilor interetnice. Nicolae Ceaușescu a încercat să depășească acuta lipsă de legitimitate și sprijin popular față de conducerea sa prin întărirea măsurilor represive, o situație care a transformat România într-un veritabil *Polizeistaat*; și printr-o exacerbare a propagandei național-comuniste. Drept urmare, înțelegerea în mod tradițional etnică a națiunii a fuzionat cu socialismul autoritarist și a dus la un naționalism monolitic.

Principalele caracteristici ale propagandei oficiale din această perioadă erau xenofobia, autarhia, izolaționismul, antiintellectualismul și protocronismul.⁴⁹ Principala țintă a propagandei comuniste a devenit un presupus „pericol maghiar” la adresa integrității României. În plus, turnura regimului politic înspre naționalismul extrem a coincis cu un proces treptat de transformare a interesului minorității într-un principiu fundamental al diplomației ungare: de la teoria „minorităților ca punți” între țări a lui János Kádár, diplomația ungară s-a orientat spre teza „dublei responsabilități”, lansată de Mátyás Szűrös, figura marcantă a diplomației ungare la sfârșitul anilor '80. În cele din urmă, aceste evoluții au generat un conflict ideologic și diplomatic acut între România și Ungaria cu privire la statutul minorității maghiare din România, care a atins apogeul la sfârșitul anilor '80.

Principala controversă ideologică româno-maghiară privea definițiile contrastante și în cele din urmă parțial suprapuse ale națiunii. Partea română apelase la o definiție *etatistă* a națiunii, ca unitate politică teritorială. Întrucît conștiința etnică este definită ca fenomen cultural, maghiarii din Transilvania sunt percepuți ca „minoritate etnică”, care împărtășește doar o cultură comună cu ungurii din Ungaria. Pe de altă parte, partea maghiară apelase la o definiție *eticistă* a națiunii, ca grup larg, politizat etnic, definit prin cultură comună și presupusă descendență.⁵⁰ Din această perspectivă diferită, conștiința națională este percepută ca fenomen politic, exprimat în principal de identificarea cu un guvern comun. Drept urmare, maghiarii din Transilvania sunt definiți de partea ungară ca minoritate „națională”.

Aceste definiții divergente ale națiunii au avut importante consecințe politice. Guvernul maghiar a hotărât să monitorizeze tratamentul minorității maghiare din statele învecinate. În 1985, Szűrös susținea că „ungurii care trăiesc dincolo de granițele noastre, dar în principal în Bazinul Carpatic, constituie o parte a națiunii ungare. Ei au toate drepturile să se aștepte ca Ungaria să se simtă responsabilă pentru soarta lor și să vorbească în numele lor atunci cînd ei constituie obiect al discriminării”⁵¹. În contrast, partea română a contestat vehement acest principiu, considerîndu-l un drept cu de la sine putere arogat. Liderul comunist român Nicolae Ceaușescu nu recunoștea minoritățile ca aparținînd altor națiuni. El susținea că, întrucît o națiune este creată de secole de „conviețuire”, maghiarii și alte grupuri etnice sunt parte a națiunii române.⁵² Controversa a atins o nouă fază în 1990, cînd obligația statului ungar de a proteja interesele ungarilor din străinătate s-a concretizat în articolul 6 al Constituției Ungariei. Mai mult, diplomația ungară a încercat să legitimeze juridic relevanța internațională a acestui principiu, accentuînd importanța legăturilor minorităților naționale cu „națiunea-mamă” și pretinzînd că chestiunea naționalității nu reprezenta exclusiv o afacere internă, deoarece cuprindea și drepturile omului și aspecte internaționale. Această poziție a dus la continuarea escaladării polemicilor diplomatice româno-ungare. În 1991, noul prim ministru ungar, József Antal, a declarat că el se consideră „în spirit” primul ministru a 15

milioane de unguri – incluzînd prin aceasta etnicii maghiari din țările învecinate. În replică, Adrian Năstase, ministrul de externe român, s-a grăbit să sublinieze că, în calitate de lider politic, József Antal a primit un mandat doar de la cetățenii ungari. În ce îi privea pe cetățenii români de origine etnică maghiară, ei își alegeau propriii lideri politici care îi reprezentau în Parlamentul României.

Controversa a dobîndit o nouă semnificație internă și diplomatică odată cu crearea, în decembrie 1989, a Uniunii Democrate a Maghiarilor din România, ca principal reprezentant politic al intereselor populației etnice maghiare. Pe de o parte, UDMR considera minoritatea națională maghiară din România drept parte integrală a națiunii ungare, ce se autodefinește drept „co-națiune”, sau „națiune creatoare de stat”. Pe de altă parte, la nivel internațional, UDMR a cerut să fie considerată reprezentantul oficial al comunității maghiare din România și să fie parte a fiecărei negocieri bilaterale dintre România și Ungaria cu privire la statutul minorității maghiare. Această cerere a fost considerată legitimă de către partea ungară. Pentru a asigura un cadru instituționalizat pentru consultarea politică permanentă cu reprezentanții minorităților naționale maghiare din țările învecinate, Parlamentul Ungariei a creat o comisie specială de consultări, numită *Oficiul pentru maghiarii de peste hotare*. În plus, guvernul ungar a susținut dreptul UDMR de a fi consultată în timpul procesului de negociere dintre România și Ungaria pentru încheierea a unui tratat de prietenie bilateral (1994-96): „Guvernul ungar nu poate reprezenta oficial cetățenii altor țări care aparțin unei minorități naționale ungare, dar consideră drept o cerință esențială ca reprezentanții minorităților în cauză să își poată prezenta opiniile în timpul procesului (de negociere româno-maghiară) și asupra înțelegerilor la care se ajunge”⁵³. Partea română a respins această pretenție, susținînd că UDMR este un partid politic, iar chestiunile dintre Ungaria și România ar trebui soluționate de cele două guverne: „Tratatul bilateral este un tratat între România și Ungaria și abordează relațiile dintre cele două țări. Persoanele aparținînd minorității maghiare sunt cetățeni ai României și relația lor cu statul român este soluționată în același fel ca relația tuturor celorlalți cetățeni cu statul român. Drepturile minorității maghiare din România nu sunt garantate de Tratatul româno-ungar, ci de Constituția României, legile țării și de acordurile internaționale semnate de România”⁵⁴.

IV. Definirea granițelor națiunii: controversele asupra dublei cetățenii în România post-decembristă

După 1989, democratizarea sistemului politic a avut un impact puternic asupra doctrinei cetățeniei române, contribuind la redefinirea criteriilor de apartenență la comunitatea națională românească. În același timp, interacțiunea dintre politicile cetățeniei ale României, Ungariei și Moldovei au generat numeroase tensiuni diplomatice cu privire la chestiunea dublei cetățenii.

În mod tradițional, doctrina cetățeniei române considera apartenența legală simultană la două comunități naționale drept o „anomalie” juridică și interzicea de aceea dubla cetățenie. Această trăsătură a legislației referitoare la cetățenie a fost păstrată în timpul perioadei comuniste. Pentru a elimina cazurile de dublă cetățenie generate de schimbarea granițelor după cel de al doilea război mondial și pentru a soluționa controversele juridice rezultate, România a semnat mai multe convenții internaționale referitoare la dubla cetățenie cu Ungaria (1949), URSS (1957) și Bulgaria (1959). În contrast, Legea cetățeniei române din martie 1991 a introdus o inovație majoră în doctrina cetățeniei: legea permitea cetățenilor români să dețină dublă cetățenie. Articolul 4 al legii stipula că cetățenia română poate fi dobândită pe următoarele căi: a) nașterea dintr-un părinte român; b) adoptarea de către un cetățean român; c) repatriere; și d) naturalizare. În privința repatrierii, articolele 8 și 37 stipulau că „persoanele care au pierdut cetățenia română”, precum și descendenții acestora pot redobândi cetățenia română la cerere *chiar dacă au o altă cetățenie și nu își stabilesc domiciliul în România*⁵⁵. Legea stipula astfel dreptul foștilor cetățeni români la repatriere. Legea și-a depășit însă scopul ei inițial, deoarece ea permitea foștilor cetățeni români să își păstreze în același timp cetățenia lor actuală și domiciliul în străinătate. În opinia autorilor legii din 1991, motivația din spatele acestor prevederi liberale era democratică, întrucât ele permiteau foștilor cetățeni români să își redobândească, la cerere, drepturile pierdute.⁵⁶ Legea era totuși animată și de o motivație naționalistă fundamentală, fiind menită să permită mai cu seamă locuitorilor Bucovinei și Basarabiei să își recupereze cetățenia română. Aceste foste provincii ale României au fost pierdute în favoarea URSS în 1940. În 1991, la dezmembrarea URSS, România a fost prima țară care a recunoscut independența de stat a Republicii Moldova, dar ea a inaugurat totodată o politică de parteneriat special și integrare treptată a celor două țări. În acest context, un obiectiv potențial, chiar dacă nedeclarat, al Legii cetățeniei din 1991 era ca dubla cetățenie să reușească să unifice etnicii români într-o singură comunitate politică, peste frontierele de stat despărțitoare, și ca atare să constituie un pas spre o posibilă viitoare reunificare a României și Moldovei.

Aceste prevederi referitoare la dubla cetățenie ale legii din 1991 au avut, totuși, consecințe interne și internaționale imprevizibile. Prima, adoptarea legii a fost urmată de solicitări masive de obținere a cetățeniei române. Potrivit statisticilor românești, după 1991, numai din Republica Moldova, guvernul României a acordat cetățenia pentru 250-300.000 de persoane aparținând unor diferite grupuri etnice din provincie.⁵⁷ Acest influx masiv de noi cetățeni a ridicat problema impactului lor socio-politic și electoral în România.⁵⁸ A doua, și cea mai importantă, dubla cetățenie a subminat mai degrabă decât să întărească cauza „uniunii” între România și Moldova. În realitate, dubla cetățenie a oferit intelectualității moldovene o

„opțiuni de ieșire” în caz de criză economică. În loc să activeze ca agenți ai „românității” în republică, intelectualii moldoveni prounioniști au preferat în general să emigreze în România. A treia, deoarece legislația internă a Republicii Moldova interzicea în mod explicit cetățenilor moldoveni să dețină dublă cetățenie, legea românească din 1991 a generat tensiuni diplomatice între cele două țări. Politicienii moldoveni aflați la guvernare s-au temut că pentru România dubla cetățenie era o strategie menită să îi crească acesteia controlul asupra Moldovei. Drept urmare, ei au acuzat România de subminarea deliberată a suveranității de stat și a stabilității Moldovei. Tensiunile legate de dubla cetățenie au întărit neînțelegerile cu privire la ce anume ar trebui să fie cele două state.

În fine, și cel mai important, prevederea referitoare la dubla cetățenie din legea din 1991 a avut un impact și asupra statutului minorității maghiare din România. Discuțiile pe marginea vizelor obligatorii între România și Ungaria generate de perspectivele mai bune ale Ungariei de aderare la Uniunea Europeană au suscitât reacția viguroasă a comunității maghiare din România, care a cerut garanții concrete că relațiile sale cu „țara-mamă” nu vor fi sever întrerupte. În acest context, la 26 august 1997, Ádám Katona, președintele „Inițiativei Maghiare din Transilvania”, a cerut conducerii UDMR să includă în obiectivele sale acordarea cetățeniei ungare pentru cetățenii români de origine etnică maghiară ca mod de garantare a libertății lor de circulație.⁵⁹ Diplomația ungară a reacționat foarte precaut la această propunere. Atât Ferenc Szöcs, ambasadorul Ungariei în România cât și ministrul de Externe maghiar, László Kovács, au atras atenția asupra copleșitoarelor complicații juridice și socio-politice ale chestiunii și au negat că guvernul ungar ar fi fost în curs de pregătire a unui proiect de lege care să acorde dubla cetățenie etnicilor maghiari din România. Mai semnificativ, președintele UDMR, Béla Markó, a refuzat explicit să aprobe propunerea oficial. Aceasta reprezenta o indicație clară a faptului că propunerea de acordare a dublei cetățenii etnicilor maghiari din România era legată direct de competiția politică dintre facțiunile opuse din cadrul UDMR, fiind lansată de aripa politică radicală a UDMR – condusă de președintele de onoare, László Tökés, și utilizată ca o modalitate eficientă de a exercita presiuni asupra conducerii UDMR.

Totuși, odată cu schimbarea de guvern din mai 1998, au existat multe semne că noul guvern ungar condus de Viktor Orbán ar putea reconsidera chestiunea acordării cetățeniei etnicilor maghiari din România. În timpul primei sale vizite oficiale în România din iulie 1998, primul ministru Orbán a arătat că diplomația ungară era în căutarea unei soluții alternative la acordarea cetățeniei ungare etnicilor maghiari din România. Totuși, Orbán nu a respins în mod deschis posibilitatea dublei cetățenii, ci a promis fără echivoc că „dacă i se va cere (de către UDMR), Ungaria va acorda dubla cetățenie”.⁶⁰ Această afirmație a declanșat o reacție promptă din partea autorităților române. Un consilier de frunte al președintelui României a descris

acordarea dublei cetățenii etnicilor maghiari din România ca pe o „soluție disperată”, care ar „crea două categorii de cetățeni într-o singură țară” și, în consecință, ar „deteriora relațiile dintre minoritate și majoritate în România”⁶¹. Partidele de opoziție din România au fost și ele prompte în a respinge soluția dublei cetățenii pentru etnicii maghiari din România. Fostul partid de guvernare, Partidul Democrației Sociale din România (PSDR) a considerat că propunerea era menită să „submineze autoritatea statului român față de cetățenii săi și să compromită conceptul de stat național” și i-a avertizat pe cetățenii români care „jinduiesc o altă cetățenie (că) o vor pierde pe cea română”. Mai mult de atât, PSDR a respins orice soluție de compromis, alternativă, care să garanteze circulația liberă a etnicilor maghiari din România, avertizând că însăși ideea tratamentului special de viză al Ungariei față de maghiarii din România ar provoca „grave tensiuni naționale”. Solicitarea dublei cetățenii a stîrnit astfel reacții pasionate din partea politicienilor români și maghiari, generînd o nouă controversă diplomatică și amenințînd să periclitaze reconcilierea recent și dificil realizată între cele două țări. Mai mult, argumentele la care au apelat cele două părți au depășit cu mult limitele unei simple controversă juridice. În loc, tonul profund naționalist al polemicilor a demonstrat că dezbaterile pe marginea acordării dublei cetățenii minorității maghiare din România este legată de o controversă ideologică româno-maghiară istorică cu privire la deosebirile și apropierea dintre definițiile națiunii. În ultimul rînd, dar nu cel mai puțin important, dezbaterile referitoare la dubla cetățenie au pus în lumină și incoerența fundamentală a factorilor politici români, care au respins dubla cetățenie pentru etnicii maghiari, dar au promovat-o în cazul cetățenilor moldoveni. Folosind triplele concepte ale lui Roger Brubaker de „stat naționalizator”, „minoritate națională” și „patrie națională externă”, această contradicție poate fi explicată de faptul că România a acționat simultan într-o dublă calitate: de „stat naționalizator” în privința minorității maghiare din Transilvania și de „patrie externă” în privința etnicilor români din Moldova și Bucovina.⁶²

V. Concluzii: doctrina cetățeniei române și „zona temporală” a treia a Europei

Susținînd necesitatea „culturii moderne” ca premisă pentru construirea națiunii, Ernst Gellner a identificat patru zone temporale principale distincte în crearea cetățeniei și statelor naționale din Europa. Prima, compusă din regiunile de pe coasta Atlanticului în procesul timpuriu modern de construcție națională, s-a bazat în principal mai degrabă pe „uitarea” decît pe retrezirea identităților etnice. Cea de a doua zonă temporală, corespunzînd teritoriilor fostului Sfînt Imperiu Roman-German, s-a caracterizat prin existența unor culturi moderne viabile, o trăsătură care a favorizat unificarea politică a Germaniei și Italiei la sfîrșitul secolului al 19-lea. În contrast, în cea de a treia zonă temporală a Europei Centrale și de Est, au lipsit atît entitățile politice cît și culturile moderne dominante; în locul lor, „un mozaic de culturi populare și diversități culturale separînd straturile

sociale” și „teritoriile învecinate” au transformat procesul de construcție națională interbelică într-unul mai „laborios” și „brutal”. În cele din urmă, cea de a patra zonă temporală a Europei a fost cuprinsă în interiorul granițelor imperiale ale îndelungatului Imperiu Țarist/Sovietic, ceea ce a întârziat considerabil procesul de construcție națională al multor popoare.⁶³

Deși criticat pentru simplificarea sa exagerată și tendința sa de esențializare a diferenței în dezvoltarea istorică a Europei de Est și de Vest, cadrul lui Gellner are meritul de a introduce un element cultural – „cultura înaltă” – în studierea modelelor de dezvoltare națională. Dezvoltând distincția dintre *Burgerschaft* sau cetățenie substanțială – în sensul “marshallian” al cetățeniei sociale – și *Staatsangehörigkeit*, sau cetățenie formală, tipologia lui Gellner pune în lumină totodată diferența temporală și specificitatea cetățeniei în Europa Centrală și de Est, în comparație cu Europa de Vest.⁶⁴ Dacă în Occident cetățenia substanțială a fost folosită ca o formă de integrare socială, în contrast, în Europa Centrală și de Est, cea care a prevalat a fost mai cu seamă cetățenia formală.

Evoluția cetățeniei în România a dezvăluit o strânsă asemănare cu modelele dezvoltărilor naționale din cea de a treia „zonă temporală de cetățenie”, cea a Europei Centrale și de Est. În primul rând, ideologia națională română a promovat o definiție „compactă” și „primordială” a cetățeniei,⁶⁵ întrucât (1) ea a atașat statutului de cetățean drepturi și îndatoriri importante substantive; și (2) a definit apartenența la „comunitatea imaginată” națională pe baza mitului originii și destinului istoric comune. În al doilea rând, conceptul de cetățenie în România a evoluat ca o „competiție” între două înțelegeri contradictorii ale cetățeniei: una liberală, care a fost „centrată în jurul statului, seculară și asimilaționistă” și una opusă romantică, care a fost „centrată în jurul poporului și disimilaționistă”, o distincție care este prezentată de obicei ca înțelegerea contrastantă franceză/germană a cetățeniei.⁶⁶ Totuși, după cum a încercat să sublinieze studiul de față, legislația referitoare la cetățenie din România nu a fost modelată exclusiv de aceste angajamente ideologice, ci a prezentat caracteristici specifice, conturate de poziția geo-politică a României, de politicile și interesele de stat, precum și de trăsăturile evoluției socio-politice.

Note:

1. Din vasta literatură științifică referitoare la cetățenie din ultimul deceniu, pot menționa selectiv lucrările lui: Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights* (New York, 1989); Michael Mann, “Ruling Class Strategies and Citizenship” *Sociology* 21 (1988) 2, pp. 339-354; Reinhard Bendix, *Nation-Building and Citizenship. Studies on Our Changing Social Order* (New Brunswick and London, 1996. Ediția a doua, adăugită); Rogers W. Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany* (Cambridge, 1992); și Charles Tilly (ed.), *Citizenship, Identity and Social History* (Cambridge, 1996). Vezi, de asemenea, antologia de studii de B. S. Turner and Peter Hamilton (editori), *Citizenship. Critical Concepts* (London, 1994), 2 vol.; și R. Beiner (ed.), *Theorizing Citizenship* (New York, 1995).

2. B. S. Turner, "Outline of a Theory of Citizenship" în *Sociology* 24 (1990) 2, pp. 189-217.

3. Studiul de față este o dezvoltare a lucrării mele de licență despre istoria cetățeniei și societății civile în România. Cercetarea mea a avut ca rezultat pînă în prezent mai multe studii pe marginea a diferite aspecte ale construirii cetățeniei române în secolele nouăsprezece și douăzeci. Vezi Constantin Iordachi, *Citizenship, Nation and State-Building: The Integration of Northern Dobrogea in Romania, 1878-1913. Carl Back Papers in Russian and East European Studies*, No. 1607 (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2002); „A nemzet újrarajzolt határai: A magyar „státusztörvény” és Románia politikája a kettős állampolgárságra vonatkozóan a Moldovai köztársaságban” în Zoltán Kántor (ed.), *A Státusztörvény: Előzmények és következmények* (Budapest: Teleki László Foundation, 2002), pp. 88-112; și "The Unyielding Boundaries of Citizenship: The Emancipation of 'Non-Citizens' in Romania, 1866-1918" în *European Review of History* 8 (August 2001) 2, pp. 157-186.

4. W. B. Gallie, "Essentially Contested Concepts" în Max Black (ed.), *The Importance of Language* (New Jersey, 1962), pp. 121-46.

5. Charles Tilly, "Citizenship, Identity and Social History" în Tilly (ed.), *Citizenship, Identity and Social History*, p. 8.

6. Ibid.

7. Ibid., p. 9.

8. Rogers W. Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, p. 49.

9. Constantin Hamangiu, *Codul Civil Adnotat* (Bucharest, 1899), Vol. I., art. 6-20, pp. 60-82.

10. 'Constituția din 1866' în I. Muraru et. al. (editori), *Constituțiile Române* (București, 1995), p. 32.

Datele despre populația totală a României sunt de obicei arbitrare întrucît au avut loc recensăminte generale doar în anii 1859-60 și 1899. În estimarea numărului rezidenților fără cetățenie, ne-am folosit de M. G. Obedenaru, în *La Roumanie économique d'après les données les plus récentes* (Paris, 1876), p. 402; și I. Ghica, "Industria" în *Însemnări economice*, Vol. I (București, 1937).

11. See M. G. Obedenaru, *La Roumanie économique*, p. 400-1.

12. Brubaker, *Citizenship and Nationhood*, p. 32.

13. Departe de a constitui o specificitate a legislației românești, excluderea necetățenilor de la drepturile politice este de fapt cea mai proeminentă caracteristică universală a cetățeniei statului național. După cum sublinia Brubaker, aceasta este o trăsătură fundamentală a „naționalismului de rutină, obișnuit, neverificat". Ibid., p. 28.

14. Această naturalizare colectivă a fost admisă pe baza unui amendament special din 1879 la Constituție: vezi Art. 7/II/c.

15. Vezi Carol Iancu, *Emanciparea Evreilor din Romania (1913-1919)* (București, 1998), p. 51.

16. Mă bazez pe datele oferite de Philip G Eidelberg în *The Great Rumanian Peasant Revolt of 1907. Origins of a Modern Jacquerie* (Leiden, 1974), pp. 15-16. Pentru date suplimentare, vezi, de asemenea, *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare din România pînă la 1918* (București, 1983), pp. 252-255

17. Potrivit lui Joseph Berkowitz, în *La question des Israélites en Roumanie. Étude de son histoire et des divers problèmes de droit qu'elle soulève* (Paris, 1923), legislația antisemită din 1831 din România a fost adoptată sub influență rusă. Același argument a fost adoptat și de Carol Iancu în *Les Juifs en Roumanie (1866-1919). De l'exclusion a l'emancipation* (Provence, 1978).

19. Vezi discursurile parlamentare ale politicianilor liberali Mihail Kogălniceanu și I.Brătianu.
20. Drept urmare, în perioada 1860-1899, în vreme ce populația României a crescut cu 50%, populația evreiască a crescut cu 98,7%. Vezi Colescu, *Analiza rezultatelor recensământului general*, p. 82-82.
21. Vezi G. Bogdan-Duică, *Românii și Ovreii* (București, 1913), p. 223. Pentru statistici referitoare la capitalul industrial, vezi L. Colescu, *Ancheta industrială din anii 1901-1902* (București, 1904), p. 126.
22. Pentru analize cuprinzătoare ale acestei legislații, vezi Joseph Berkowitz, *La question des Israélites en Roumanie*; și Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie*.
23. Muraru, *Constituțiile României*, p. 34.
24. Iancu, *Les Juifs en Roumanie*, pp. 186-7.
25. Iancu, *Emanciparea evreilor*, p. 210.
26. În termeni reali, dată fiind creșterea demografică naturală, numărul evreilor a crescut de la 239.016 în 1899 la 269.015 în 1912. Ibid., p. 37.
27. Mihail Kogălniceanu, *Opere* (București, 1968), Vol. V, Part. I, p. 287.
28. Această contradicție legală a fost parțial lichidată la doar un an de la anexarea Dobrogei: revizuirea articolului 7 al Constituției României asigura naturalizarea individuală a necreștinilor (1879).
29. Pentru resentimentele prevalente împotriva anexării Dobrogei, vezi Rezoluția Senatului României, 26 ianuarie 1878; memoriul ministrului de Externe al României, M.Kogălniceanu, "Memoriu în chestiunea Basarabiei," februarie 25/martie 9, 1878; și broșura lui N. B. Locusteanu, *Dobrogea* (București, 1878).
30. Kogălniceanu, *Opere*, p. 620.
31. Pentru o analiză comprehensivă a mecanismelor de asimilare a Dobrogei de Nord de către România, vezi Cf. Iordachi, *Citizenship, Nation and State-building: The Integration of Northern Dobroudja into Romania, 1878-1913*.
32. M. D. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea* (București, 1904); pentru 1912, Sabin Manuilă, "La population du Dobroudja", în *La Dobroudja Roumaine* (București, 1938), p. 456.
33. Vezi "Educațiunea sexului feminin" în *Biserica*, septembrie 1862, p. 164-165, apud Paraschiva Căncea, *Mișcarea pentru emanciparea femeii în România, 1848-1948* (București, 1976), p. 21.
34. Vezi Articol 6, Titlul II, 'Despre Drepturile Românilor' în *Constituțiunea Promulgată cu decretul regal No. 1360 din 28 Martie 1923*, p. 611.
35. Despre conceptul de "patriotism constituțional" vezi Jürgen Habermas, "Citizenship and National Identity. Some reflections on the Future of Europe" *Praxis International* 12 (1992) 1, pp. 1-19.
36. Joseph S. Roucek, *Contemporary Roumania and its Problems* (New York, 1971), p. 187.
37. Vezi Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building, Ethnic Struggle, 1918-1930* (Ithaca, 1995).
38. Rogers W. Brubaker, *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe* (Cambridge, 1996).
39. Nae Ionescu, *Roza Vânturilor* (București, 1937), p. 201.
40. Vezi *Evreii din România între anii 1940-1944, Vol. I, Legislația antievreiască* (București, 1993); și Radu Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu* (București, 1997).

41. William O. Oldson, *A Providential Anti-Semitism. Nationalism and Polity in Nineteenth-Century Romania* (Philadelphia, 1991), p. 9.
42. Pentru conceptualizarea cea mai autorizată a acestor forme de control în regimul comunist din România, vezi Verdery, Katherine, *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania* (Stanford, 1991).
43. Pentru cetățenie ca „strategie a clasei conducătoare”, vezi Michael Mann, „Ruling Class Strategies and Citizenship” în *Sociology*, 21 (1988), pp. 339-354.
44. Vezi Michael Shafir, *Romania. Politics, Economy and Society*, (Boulder, 1985).
45. În ce privește conceptul de „descoperire epocală” (breakthrough), vezi Kenneth Jowitt, *Revolutionary breakthroughs and national development: the case of Romania, 1944-1965* (Berkeley, 1971), p. 7.
46. Vezi Vladimir Tismăneanu și Dan Pavel, „Romania's Mystical Revolutionaries: The Generation of Angst and Adventure Revised” *East European Politics and Society* 8 (Fall 1994) 3, p. 404.
47. Articolul 5, Legea cetățeniei nr.24 în *Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România*, Partea I, No. 157, 17 decembrie 1971.
48. *Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România*, Partea I, No. 146, decembrie 17, 1969.
49. Vezi Tismăneanu și Pavel, „Romania's Mystical Revolutionaries.” Protocronismul a fost un curent intelectual care a încercat să demonstreze că numeroase realizări majore ale culturii europene au fost inventate de fapt de români. Pentru cea mai cuprinzătoare analiză, vezi Katherine Verdery, *National ideology under socialism: identity and cultural politics in Ceausescu's Romania* (Berkeley: University of California Press, 1991), 167-214.
50. Pentru o perspectivă teoretică asupra acestor modele de cetățenie, vezi Anthony Smith, *Theories of Nationalism* (London, 1971), p. 176.
51. *Radio Free Europe Background Report*, Romanian SR/3, 22 April 1985, p. 3.
52. *Radio Free Europe Background Report*, Romanian SR/3, 22 April 1987, p. 12.
53. *Concluding Document of the Inaugural Conference for a Pact on Stability in Europe*, Interpretative Statement, point 1.5.
54. Traian Chebeleu, purtătorul de cuvânt al Președintelui României, în *Evenimentul Zilei*, 27 mai 1997.
55. Sublinierea mea.
56. Vezi afirmația lui M. Ionescu-Quintus, în *Evenimentul Zilei*, 24 februarie, 2000.
57. Această estimare a fost făcută de fostul prim ministru moldovean, Mircea Druc, în *Evenimentul Zilei*, 20 mai 2000.
58. Vezi articolul „Unde se duce votul basarabenilor” în *Evenimentul Zilei*, 28 mai 2000.
59. *Evenimentul Zilei*, august 27, 1997.
60. Ibid, iulie 21, 1998.
61. Ibid, iulie, 27.
62. Vezi Cf Brubaker, Roger, *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe* (Cambridge, 1996).
63. Ernst Gellner, *The Condition of Liberty: Civil Society and its Rivals* (New York, 1994), pp. 115-117.
64. Vezi T. H. Marshall, *Citizenship and Social Class* (Cambridge, 1950).
65. Despre distincția dintre definiții „compacte” versus “rarefiate” și „primordiale” versus „învățate” ale cetățeniei, vezi Tilly, „Citizenship, Identity and Social History” în Tilly (ed.), *Citizenship, Identity and Social History*.

66. Vezi Brubaker, „Immigration, Citizenship, and the Nation State in France and Germany. A Comparative Historical Analysis” *International Sociology*, 5 (1990) 4, pp. 379-407; și Brubaker, *Citizenship and Nationhood*; pentru o conceptualizare asemănătoare a dihotomiei „german versus francez” a ideologiilor politice, vezi de asemenea L. Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Cambridge, 1977), p. 278, 358.

Traducere de Doina Baci

Constantin IORDACHI este licențiat în istorie al Facultății de Istorie, Universitatea București și absolvent al Institutului de Studii Internaționale de la Universitatea Leeds, Marea Britanie. În prezent, el și-a definitivat studiile doctorale la Central European University din Budapesta. Iordachi a fost cercetător invitat la Universitatea Pittsburgh, la Woodrow Wilson Center for International Scholars, Washington DC, Collegium Budapest, și la Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung. El este autor al lucrării *Citizenship, Nation- and State-Building: The Integration of Northern Dobrogea in Romania, 1878-1913. Carl Back Papers in Russian and East European Studies, University of Pittsburgh, 2002*; și co-editor al *Nationalism and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies* (Budapest: Regio Books; Iași: Polirom, 2001). Iordachi a publicat numeroase articole în reviste de specialitate, cu precădere în limbile română, maghiară și engleză. Începând din 2002, el este Local Faculty Fellow al Civic Education Project, Romania.

Constantin Iordachi, *Citizenship and National Identity in Romania: A Historical Overview* publicat cu permisiunea autorului.